

PIESE DE FERONERIE ARTISTICĂ LUCRATE DE MEȘTERI AUTOHTONI LA HOTARUL SECOLELOR XIX – XX

Doctor în studiul artelor, conferențiar cercetător **Liliana CONDRATICOVA**
Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

PIECES OF HARDWARE EXECUTED BY LOCAL CRAFTSMEN IN THE BORDER OF THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES

Summary. There are some forged pieces listed in the documents from secular and religious buildings that fit author's research interest. The objects were executed at the local foundries owned by Stefan I. Serbov (Sarbu), K. Ceacikovski, N. Krimarjevski. In the article, an unpublished data on the pieces of hardware that should enter into scientific circulation, is provided. Among the pieces are an iron staircase from the Museum of City of Chisinau (convention hall), the stairs of the churches from the Ruseștii Noi and Costești villages (the Ialoveni district), iron brackets preserving manufacturer's mark, monogram owner and year of realization. These pieces of historical and artistic value complete the list of national artistic heritage.

Keywords: artistic forge, foundry, cast iron, secular buildings, church, heritage items.

Rezumat. În atenția autorului au intrat piesele de feronerie artistică documentate la unele edificii laice și de cult. Piesele au fost realizate la turnătoriile autohtone, care aparțineau lui Ștefan I. Serbov (Sârbu), K. Ceacikovski, N. Krimarjevski. Prin intermediul articolului se introduc în circuitul științific date inedite privind unele piese de feronerie, cum ar fi scara turnată în fontă din incinta Muzeului Orașului Chișinău, scările de la bisericile din satele Ruseștii Noi și Costești (raionul Ialoveni), console de fier, care păstrează însemnul producătorului, monograma proprietarului, anul realizării. Aceste creații posedă valoare istorică și artistică, completând lista pieselor de patrimoniu.

Cuvinte-cheie: feronerie artistică, turnătorie, fontă, edificii laice, biserică, piese de patrimoniu.

Problema structurilor de feronerie din centrul istoric al orașului Chișinău a intrat recent în atenția cercetătorilor din domeniul artelor vizuale. Importanța subiectului enunțat a fost subestimată de-a lungul anilor, astfel că la etapa actuală întâmpinăm impedimente serioase în procesul de restabilire a aspectului original al unei clădiri, a cărei feronerie artistică sau a dispărut irecuperabil, sau a suferit modificări esențiale, pierzând din autenticitatea de odinioară. Articolele din metal (scări, baluste, piese de mobilier, grilaje ale ușilor și ferestrelor ș.a.) fuseseră agreate și folosite nu numai pentru decorul exterior al edificiilor, dar și pentru înfrumusețarea interiorului clădirilor, formând un ansamblu arhitectural integru în care s-au asociat perfect esteticul și pragmaticul exprimându-se în diverse forme.

Pornind de la problema aspectului original al clădirilor, identificarea și valorificarea științifică a pieselor de feronerie artistică solicită reflectarea unor aspecte importante, cum ar fi meșterii care au lucrat piesele, tehnicile utilizate, tratarea compoziției decorative. Deoarece compartimentul feroneriei este unul semnificativ pentru crearea tabloului de ansamblu al evoluției artei metalului în Basarabia, ne-am propus să discutăm pe marginea celor mai reprezentative piese de feronerie. Din multitudinea structurilor de ferone-

rie cu un design artistic deosebit, realizate în spiritul epocii la finele secolului al XIX-lea – primele decenii ale secolului al XX-lea, în decorația plastică a cărora se observă influența stilului modern, au fost selectate doar mostrele care posedă însemnul producătorului sau/și monograma proprietarului imobilului. Spre deosebire de monumentele de arhitectură și sculptură ai căror autori sunt bine cunoscuți în mediul artistic, iar orașenii le poartă respectul pentru creația lor, identitatea meșterului care a realizat piese de feronerie, în cele mai dese cazuri, rămâne în anonimat. La cumpăna secolelor XIX – XX unii artiști și industriași și-au îndreptat eforturile spre realizarea pieselor de feronerie ajunse reprezentative pentru imaginea actuală a orașului, doar că trecute neobservat de cercetătorii și vizitatorii care adesea urcă treptele Muzeului Orașului Chișinău sau ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău.

Grație însemnelor meșterilor și uzinelor, au fost documentate câteva întreprinderi care au furnizat la vremea lor structuri de feronerie pentru orașele basarabene, printre care consola de fontă cu însemnul „ГМБ” (str. Kogălniceanu, 62) și treptele cu marca fabricii de metal „N. Krimarjevski” (str. Pușkin, 3). Monogramele sunt plasate în medalioanele consolelor

Figura 1. Pavilionul inginerului S. Serbov la Expoziția Agricolă și Industrială din Chișinău din anul 1889. (M. Potârniche. *Antologia fotografiei basarabene*. Chișinău: Princeps, 2014, p. 35).

sau grilajul balcoanelor și indică proprietarii de altădată ale caselor și conacelor urbane: „HC”, str. M. Kogălniceanu, 64; casa individuală cu monograma pe coșertină „ДК”, str. Bernardazzi, 54 și monograma „AK”, str. Bernardazzi, 56; poarta de fier cu litera păstrată „M” a unei vile urbane de pe str. Toma Ciorbă, 26, la care se adaugă monogramele feroneriei ușilor de acces și ale mânerelor de la uși, după cum au fost identificate la casa Kligman din Chișinău – majuscula „K”. În medalioanele de fier forjat din ornamentul coșertinei deseori este trecut și anul realizării: 1899 (București, 60); 1895 (str. Eminescu, 30); 1899, având și monograma forjată „ИИИ” (str. București, 34) ș. a.

Structurile de feronerie documentate relevă pregnant stilul artistic și predilecțiile elitei basarabene față de piesele care țin nemijlocit de propria locuință și edificiile de menire socială: împrejmuirea și poarta Grădinii Publice Ștefan cel Mare din Chișinău (turnate din fontă la o uzină mecanică din Odesa, Ucraina, prin anii 1860, după proiectul arhitectului A. Bernardazzi, având o greutate de 5400 kg [1]), care din păcate n-au ajuns până în zilele noastre; casa lui Mihail Karcevski (str. Bernardazzi, 96-97) – una din puținele clădiri în stil modern în care a rămas intactă feronerie de epocă; o poartă de acces dintr-o casă privată (str. Columna, 112), ajunsă într-o stare avansată de degradare, alte clădiri ce păstrează diverse piese de feronerie originale sau modificate odată cu reconstrucția/ restaurarea edificiului în spiritul timpurilor și cerințelor noi.

Din multitudinea pieselor de feronerie artistică, ne-a atras atenția scara fostului Castel de apă (cu foișor de foc), care actualmente găzduiește Muzeul Orașului Chișinău amplasat la intersecția străzilor Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni și Al. Mateevici. Edificiul, construit după proiectul lui A. Bernardazzi, datează cu anul 1892, fiind trecut pe Lista monumentelor de istorie și arhitectură de valoare națională ocrotite de stat (cu nr. 195). Scara în formă de melc (elicoidală) a fost turnată din fontă la una din primele turnătorii funcționale în Chișinău, care la finele secolului al XIX-lea aparținea inginerului Ștefan Sârbu (Serbov). Ulterior, întreprinderea a stat la temelia uzinelor „Hidropompa” din Chișinău și „Litmaș” din Tiraspol. În cadrul turnătoriei (uzinei) erau realizate mai multe piese de feronerie, cum ar fi scara nominalizată, dar și diverse piese de metal și utilaj necesare în viața economică a Basarabiei. Unele piese au fost expuse în cadrul Expoziției Agricole și Industriale de la Chișinău din anul 1889.

După cum sesizăm din imaginea publicată de M. Potârniche în *Antologia fotografiei basarabene*, pentru această expoziție S. Serbov a amenajat un pavilion unde au fost expuse instrumentarul de lucru și piesele realizate în cadrul uzinei ce îi aparținea [2]. Un loc aparte ocupă și modalitatea de amenajare a pavilionului, împrejmuirea de metal formând un ansamblu cu pavilionul în cauză, fiind de asemenea o lucrare artistică. Panourile gardului formează o adevărată dantelă de metal, cu motiv vegetal, alcătuiind o rețea

Figura 2. Treptele scării de fontă, turnătoria lui Șt. Serbov (Sârbu)

de vlăstari armonios împlețiți, asociați cu struguri stilizați în registrul superior al panourilor decorative.

Revenind la scara Muzeului Chișinăului, menționăm că fiecare din cele 120 de trepte de fontă au imprimare în partea de jos datele uzinei unde au fost realizate. Însemnul include un text concis în limba rusă, amplasat în două rânduri, într-un medalion de formă dreptunghiulară: „Завод С. I. Сербов / Гъ. Кишиневъ”, în traducere însemnând: „Uzina Ș. I. Serbov / Or. Chișinău”.

Treptele s-au păstrat destul de bine, rezistând în temperiilor de-a lungul anilor, doar câteva dintre ele (la nivelul mijlociu al scării) au fost turnate după modelul celor originale pentru a suplini lipsa unor trepte degradate. Scara amplasată vertical în casa scării reprezintă o construcție solidă, cu o compoziție centrată pe elementul principal – un pilastru de fontă –, care susține și unește toate compartimentele treptelor. În-

Figura 3. Treptele scării de fontă, turnătoria lui Șt. Serbov (Sârbu)

treaga scară reprezintă o structură de trepte compartimentate în câteva secțiuni, câte 7 trepte de lățime diferită, pentru comoditatea urcării spre a se accede la nivelul superior al Castelului. Posedând un design încadrat optim în clădirea Castelului, securitatea accederii și coborârea este asigurată atât de lățimea corect calculată a treptelor, cât și de parapet. Desenul treptelor este strict, având ornamentația exclusiv geometrică, formată din romburi stilizate, alungite pe orizontală, cercuri și semicercuri. Lipsesc motivele vegetale sau floristice care, de regulă, sunt uzuale la realizarea unor grilaje ale ferestrelor, balcoanelor sau porților de acces în curtea clădirii. Cu o excepție: motivele vegetale (frunzulițele) și motivul stilizat al pomului vieții sunt prezente doar în partea superioară a scării, împodobind parapetul scării la ultimul nivel al clădirii, acesta având atât rol de înfrumusețare și integritate a piesei, cât și predominant de protecție a persoanelor care urcă scările. Ajunsă astăzi obiect decorativ în cadrul Muzeului Orașului, inițial scara avuse o menire mult mai eficientă, servind meșterilor și inginerilor pentru deservirea utilajului Castelului de apă, dovadă fiind și amplasarea unor compartimente la unele nivele (ascunse astăzi de grilajele de metal, având forma unei rețele de cercuri).

Concluzionând cele spuse despre scara de fontă din incinta Muzeului Orașului Chișinău, ar fi indicat să subliniem că este o autentică piesă de patrimoniu care acordă un plus imaginii urbei noastre, fiind și o parte importantă din istoria orașului. În aceeași ordine de idei vom menționa că însăși casa unde a locuit inginerul Serbov (str. Kogălniceanu, 60) păstrează o originală copertină și consolă la ușa principală, o poartă de fier forjat, cu imprimarea unor rozete și figuri antropomorfe, asociate cu motive vegetal-floristice. Astăzi Casa inginerului Serbov, datată de la sfârșitul secolului al XIX-lea, este trecută pe Lista Monumentelor de istorie și arhitectură de valoare națională (sub nr. 52), fiind înscrisă în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. În clădirea în două nivele a fost amenajat Muzeul Pedagogiei, unic în felul său, care prezintă pagini cunoscute și mai puțin știute din istoria învățământului național.

Documentările noastre pe teren ne conduc spre constatarea că în cadrul turnătoriei lui S. Serbov au fost realizate mai multe piese de fonerie artistică, care înfrumusețează nu doar edificiile de for public din Chișinău, dar și incintele unor biserici din republică. Astfel, o scară de metal, realizată la uzina lui Serbov, a fost documentată la biserica din satul Ruseștii Noi, raionul Ialoveni. Treptele scării întrunesc un decor bogat, un mixaj de variate motive geometrice și vegetale – carouri și romburi intercalate, cercuri cu motiv pseudoperlat imprimat, zig-zaguri, care amplifică impresia, dar și securizarea urcarea treptelor [3].

Figura 4. Treptele scării, biserica din satul Ruseștii Noi, raionul Ialoveni, Uzina S. Serbov.

Figura 5. Vila urbană a lui Moisei Kligman, or. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare, 1. Monograma proprietarului pe feroneria ușii de acces.

Parapetul și balustrele scării au un design artistic interesant, format din motivul „coarnele berbecului”, diverse acolade, realizarea cărora a fost dictată de tendințele artistice ale vremii.

Similar cu treptele scării fostului Castel de apă, la biserica din Ruseștii Noi pe fiecare treaptă sunt imprimate în partea de jos, într-un medalion dreptunghiular, însemnele turnătoriei „Uzina S. I. Serbov / Or. Chișinău”. Spre deosebire de însemnele scării Castelului de apă, cele ale treptelor bisericii din Ruseștii Noi beneficiază de un marcaj suplimentar, amplasat pe centru, între cuvintele „Uzina” și „S. I. Serbov” – un cerc în care este plasată marca producătorului, o figură stilizată, după toate probabilitățile, a unui meșter fierar. Astfel, presupunem că Serbov avuse și un fel de marcă de fabrică aplicată pieselor produse la uzina sa, după cum a fost documentat pe baza scării de la biserica din Ruseștii Noi. Pe partea laterală a parapetului scărilor vedem un alt însemn al producătorului – „Uzina lui S. I. Serbov din Chișinău / Arendată de M. I. Gotlib”, moment care vine să ne confirme faptul că S. Serbov nu a stat mult timp la cârma uzinei, ea fiind dată inițial în arendă (în cazul dat lui M. I. Gotlib), după care vândută unui alt proprietar. Este interesant faptul că prin anii 1875, la Chișinău, un oarecare negustor P. Krasilșcik își redeschide afacerea – un salon de bijuterie, care era amplasat în proximitatea unui salon similar ce aparținea lui Gotlib [4], astfel demonstrându-se și o anumită continuitate în profesarea meseriei, dar și moștenirea afacerilor.

În aceeași ordine de idei, vom scoate în relief încă o realizare artistică frumoasă atestată în centrul istoric al orașului Chișinău, anume scara de fontă care accede la nivelul întâi al clădirii de pe str. A. Pușkin, 3, colț

cu M. Kogălniceanu. Piesa a fost turnată la uzina ce aparținea unui oarecare N. Krimarjevski, fapt adevărit de însemnul plasat pe latura exterioară a scării – „Кримаржевскій. Кишиневъ”. Luând în considerare rezolvarea artistică a treptelor scării de pe str. Pușkin, 3, și a treptelor bisericii din Ruseștii Noi, observăm folosirea identică a unor motive decorative, tratarea într-o cheie similară, fapt care conduce spre lansarea unei ipoteze că ar fi vorba de aceeași turnătorie care a funcționat în Chișinău la limita secolelor XIX – XX, doar că aceasta deja activa sub un alt nume, având alt proprietar, în cazul dat, N. Krimarjevski.

Tot la turnătoria lui N. Krimarjevski au fost realizate treptele și consolele de fontă de la intrarea în clădirea de pe str. M. Eminescu, 30, colț cu str. A. Șciusev (actualmente aici este amplasat sediul Întreprinderii municipale de gestiune a fondului locativ nr. 8). Intrarea are o copertină cu console din fontă, sprijinită pe trei coloane din fontă. Coloanele în formă de pilaștri, ce susțin copertina cu console, posedă un ornament geometric asociat cu motive vegetale, având suprafața registrului inferior tratată cu caneluri. Partea superioară este încununată cu un fronton din fier forjat artistic. Centrul compozițional cuprinde un cerc sofisticat, format de motive vegetale, vrejuri de viță de vie și motivul „coarnele berbecului”, în care este indicat anul fabricării frontonului – 1895. Completează imaginea un ornament în formă de acolade, vrejuri de vie, flori stilizate de crin (lalea), registrul inferior fiind dominat de un rând de litere „S” inversate, formând astfel o rețea originală care flanchează partea dreaptă până la consola centrală a intrării în clădire, iar pe partea stângă avem același desen plasat afrontat, în formă de litera „S”.

O altă turnătorie din Basarabia se face cunoscută prin poarta din fier forjat a bisericii din satul Costești, raionul Ialoveni, ctitorită în anul 1894 de Vasile și Agripina Meriacri. Acest fapt îl atestă inscripția respectivă, care flanchează de ambele părți o poartă impunătoare, turnată la comandă la uzina ce aparținea lui K. Ceacikovski din or. Chișinău (păstrându-se inscripțiile respective, plasate pe ambele alturi ale porții). La etapa actuală, deși se cunoaște că a activat la Chișinău, alte piese care ar putea fi atribuite lui K. Ceacikovski nu au fost identificate.

La limita secolelor XIX–XX, la o uzină specializată a fost turnat din fontă gardul bisericii din satul Șișcani, raionul Nisporeni, dovadă fiind inscripția conținând marca fabricii („P. ГИКИШЪ” R. Ghikiș) și locul realizării („КИШИНЕВ”/Chișinău). Fragmentul de gard este păstrat actualmente în colecția MNIM [5], având dimensiunile de 2,5 × 1 m. Secțiunea este compusă din 6 compartimente, care au ca dominante 6 mânere, plasate la o distanță de 35 cm unul de altul. Secțiunile erau fixate între ele prin intermediul scoabelor de metal. Motivul ornamental folosit pentru decorul împrejmuirii este cel vegetal, vegetal-floristic, plasat în registrul inferior.

În concluzie, ținem să precizăm că pe lângă numele deja cunoscute în domeniul feroneriei artistice (chișinăuianul Evfimii Prohorencu, care a întocmit un acord privind restaurarea bisericii mănăstirii Hârjauca [6] sau odesitul Novgorodov, care a lucrat la Catedrala *Schimbarea la față* din or. Bender/Tighina) [7], prin demersul nostru au fost introduse în circuitul științific nume necunoscute anterior, care au profesat prelucrarea artistică a metalelor la nivel de întreprinderi fondate la Chișinău, la cumpăna secolelor XIX–XX, cum

Figura 4. Poarta bisericii din satul Costești, raionul Ialoveni, 1894. Uzina lui K. Ceacikovski.

ar fi Ștefan I. Serbov (Sârbu), K. Ceacikovski, N. Krimarjevski, R. Ghikiș. Cu certitudine, continuarea cercetărilor ar putea scoate în evidență nume noi și piese de feronerie de o factură deosebită.

Structurile de feronerie artistică, documentate în centrul istoric al orașului Chișinău, reprezintă piese autentice, turnate în fontă, realizate din fier în tehnica forjării, fiind, totodată, și un tribut al tendințelor artistice ale epocii. De menționat că la realizarea unor piese de feronerie au fost folosite mai multe surse de inspirație, modelele de lucru venind în special, pentru hotarul secolelor XIX – XX, pe filiera ucraineană. Mai mulți arhitecți și ingineri care au activat la Chișinău întrețineau legături strânse cu meșterii și întreprinderile specializate din or. Odesa (cum a fost cazul schitului Bocancea [8]).

Astfel, devine logic faptul ca unele motive ornamentale, forme ale pieselor etc. să fi fost influențate de piesele similare din Odesa. Ca forme decorative cele mai uzuale sunt diverse carouri, cercuri, elipse, figuri trei și cuadrofollii, sinusoide, cicloide, spirale, bucle, spirale duble, rețele de carouri, cercuri concentrice. Tehnicile de lucru folosite pentru realizarea unor piese de feronerie sunt destul de complexe, pornind de la turnarea metalului și a fontei în tipare speciale, cizelarea, asamblarea într-o compoziție unică (în cazul unei piese de o complexitate decorativă deosebită, care necesită sudarea mai multor compoziții separate pentru obținerea unui obiect finisat).

Reiterăm și necesitatea valorificării științifice a acestor monumente de valoare istorică și artistică, unele ajunse în stare deplorabilă (cum ar fi feroneria casei individuale de pe str. Alexandru cel Bun, 144, cu înscrierea în ornamentul copertinei a anului 1898 și a monogramei „IMI”; copertinele și consolele clădirilor de pe str. M. Kogălniceanu, 62; București, 60; Șciusev, 43 ș. a.) care, luate în ansamblu, reprezintă un compartiment important al patrimoniului cultural al statului, întregind imaginea orașului Chișinău.

BIBLIOGRAFIE

1. Тарас Я. Памятники архитектуры Молдавии (XIV – начало XX века). Кишинев: Тимпул, 1986.
2. Antologia fotografiei basarabene. Autor concepție, text și selecție fotografii Mihai Potârniche. Chișinău: Princeps, 2014, p. 35.
3. Condraticova L. Feroneria de cult din Basarabia în secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea. Notițe preliminare. În: Monumentul. Tradiție și viitor. Materialele simpozionului, ed. a XV-a. Iași: Doxologia, 2014, p. 599-616.
4. Бессарабские губернские ведомости. Кишинев, № 3, 12 января 1874.
5. MNIM. FB 14990.
6. ANRM. F. 208, inv. 1, d. 188, f. 480-481.
7. ANRM. F. 208, inv. 1, d. 188, f. 22.
8. ANRM. F. 1232, inv. 1, d. 156.